

СИСТЕМА ЧИННИКІВ І ФІНАНСОВІ ПОКАЗНИКИ ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Оксана Гордей,

*канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансів
Національного університету державної податкової служби України,
м. Ірпінь*

Рівень життя населення є основним показником економічного розвитку будь-якої держави. Саме визначення чинників впливу та фінансових показників вимірювання рівня життя населення зумовлює ефективне функціонування системи фінансового забезпечення рівня життя населення.

Важливе значення для характеристики соціально-економічних процесів, диференціації рівня життя має запропонована ООН класифікація населення за місцем на ринку праці. Вона дає ключ і до поділу населення на соціально-економічні групи – соціуми (працедавці; особи не найманої праці; особи, які працюють за наймом, у тому числі з поділом на міське та сільське населення, тощо). У складі економічно активного населення виділяються: працедавці; особи, які працюють за наймом; члени сімей, які працюють без оплати на сімейному підприємстві; особи не найманої праці. До складу економічно не активного населення включені домогосподарки, студенти й одержувачі не трудових доходів (соціальних трансфертів, доходів від власності тощо).

У 1970 р. Міжнародна організація праці (далі – МОП) запропонувала концепцію «базових потреб», відповідно до якої урядам з метою підвищення якісних показників рівня життя пропонувалося зосередити увагу на задоволенні основних потреб більшості населення. Була зроблена спроба розробити систему універсальних показників, що враховує суб'єктивне сприйняття умов життя й їх об'єктивні характеристики. У зв'язку з цим при оцінці економічного розвитку на перше місце вийшли соціальні показники. Відповідно до цієї концепції пріоритети соціальної політики можна поділити на дев'ять напрямів розвитку, кожний із яких характеризується своїм набором показників:

- фінансовий стан особистості – передбачає регулювання процесів розподілу доходів і власності в суспільстві, підтримку особистості як споживача товарів і послуг, гарантування мінімуму споживання;

- здоров'я – в цьому напрямі передбачається фінансування процесів забезпечення здорового способу життя людини на всіх стадіях життєвого циклу;

- освіта. Розвиток особистості шляхом навчання передбачає фінансування діяльності установ освіти та культури щодо розширення

існуючих засобів навчання, виховання майбутнього покоління, збереження, збагачення культурної спадщини;

- зайнятість і якість трудового життя передбачає розширення можливості отримання оплачуваної роботи, яка відповідає потребам особистості;

- вільний час і дозвілля. Тут використовуються якісні показники можливості населення ефективно використовувати свій час, доступність якісного дозвілля, наявність часу для виконання сімейних і соціальних обов'язків і т. д.;

- сприятливе навколишнє середовище передбачає фінансування процесів забезпечення та захисту сприятливого навколишнього середовища, тобто оцінюється екологічна безпека, рівень забрудненості навколишнього середовища;

- соціальне оточення передбачає участь держави в процесі розвитку первинного та вторинного соціального середовища;

- забезпечення безпеки правосуддя має на меті забезпечення принципів справедливості та гуманізму, безпеки життя, запобігання злочинності;

- участь у суспільному житті передбачає контроль над процесами динаміки суспільної нерівності, забезпечення можливості участі особи в політичному житті держави.

Дослідження свідчать, що при аналізі рівня життя населення недостатньо використовувати оцінку мінімальних потреб, а необхідно мати дані за всіма показниками рівня життя. Крім того, немає чіткого поділу між соціальними й економічними показниками, оскільки будь-які економічні перетворення супроводжуються змінами в соціальній сфері.

У 1980 р. затверджений список соціальних індикаторів рівня життя, розроблених Організацією економічного співробітництва та розвитку (таблиця).

Заслугує на увагу система показників рівня життя японських економістів, що складається з 35 індикаторів, які описують всі сфери життєдіяльності людини; основний критерій цієї системи – від кількості до якості. Для оцінки досягнутого рівня життя пропонується використовувати новий макроекономічний показник – чистий національний добробут (державне споживання, особисте споживання, послуги державного капіталу, послуги споживчих товарів тривалого користування, вільний час, позаринкову діяльність,

Соціальні індикатори рівня життя

Соціальна потреба	Показники
Здоров'я	
Тривалість життя	Тривалість наступного життя Рівень смертності матерів
Стан здоров'я	Тимчасова непрацездатність Тривала непрацездатність
Освіта та навчання	
Використання можливостей системи освіти	Безперервне навчання Навчання дорослих
Освіта	Рівень грамотності
Зайнятість та якість праці	
Доступність зайнятості	Рівень безробіття Примусова часткова зайнятість Зневірені знайти роботу
Якість праці	Середня тривалість робочого часу Час на дорогу Щорічна відпустка, що оплачується Можливість зміни графіку роботи Розподіл заробітку Смертність на робочому місці Порушення нормальних умов праці
Час і відпочинок	
Використання часу	Вільний час Використання вільного часу
Доступність товарів і послуг	
Дохід	Розподіл доходу Низький дохід Матеріальна незабезпеченість
Багатство	Розподіл багатства
Фізіологічне середовище	
Житлові умови	Внутрішня житлова площа Володіння навколишньою територією Основні зручності
Доступність послуг	Доступність певних видів послуг
Порушення в навколишньому середовищі	Вплив забрудненої атмосфери Вплив шуму
Соціальна сфера	
Соціальні зв'язки	Рівень самогубств
Особиста безпека	
Імовірність ризику	Смертельні випадки Травми, що загрожують життю
Явна загроза	Страх за особисту безпеку

витрати на збереження природного середовища, забруднення природного середовища, збиток від урбанізації.

Слід зазначити, що теоретичні опрацювання ще не отримали свого практичного втілення. На практиці до показників, що характеризують рівень життя населення Японії, включають: показники народжуваності та смертності; доходи та витрати сімей; індекси роздрібних цін; споживчі витрати сімей на харчування, житло; заощадження; освіту.

Найбільш тривалими та методично розробленими є дослідження якісних показників рівня життя у Швеції: економічні ресурси та споживання, зайнятість і умови праці, освіта, здоров'я, доступність медичного обслуговування, сімейні та соціальні зв'язки, житлові умови, благоустрій, культура та рекреація, безпека життя і власності, участь у політичному та суспільному житті. Проте приклади національних систем оцінок рівня життя можуть обмежено запроваджуватись як моделі для інших країн у

зв'язку з різним розумінням комплексності показників, що використовуються, різних цілей і завдань, відсутності необхідних статистичних та інших обстежень.

Для порівняння можна навести систему показників рівня життя, розроблену Світовим банком для країн, що розвиваються. Використовуваний набір індикаторів об'єднується в декілька комплексів, значно вужчих у порівнянні з системою показників розвинутих країн:

- рівень ВВП на душу населення;
- споживання (динаміка споживання домогосподарств і фізичне недоспоживання, вимірювання частки дітей із дефіцитом ваги);
- здоров'я та довголіття, що оцінюється через соціально-демографічні показники (очікувана тривалість життя, смертність дітей до 5 років);
- освіта (писемність);
- задоволення базових потреб, що вимірюються рівнем урбанізації та санітарним упорядкуванням міського середовища (забезпеченість каналізацією).

Вужчий круг пріоритетів для країн, що розвиваються, зумовлений не тільки проблемами достовірності чи відсутності інформації за такими параметрами, як безпека, соціальні зв'язки, екологічні характеристики. Ці пріоритети, перш за все, відображають уявлення про значимість саме базових параметрів для країн з низьким доходом населення та невирішеними проблемами доступу до освіти й охорони здоров'я.

Порівняння систем індикаторів рівня життя для розвинутих країн і країн, що розвиваються, свідчить, наскільки важко виділити пріоритетні напрями для України. Диверсифікований західний підхід із використанням спеціальних обстежень і суб'єктивних оцінок ще не може бути орієнтиром для нашої країни. Необхідність концентрації уваги на базових потребах підтверджується і досвідом оцінок рівня життя, що використовуються для моніторингу соціальної політики в країнах Східної Європи.

Особливою деталізацією та завершеністю вирізняється система показників рівня життя населення Франції, розроблена Міжнародною статистичною організацією – Національним інститутом статистики і економічних досліджень. У ній виділено чотири групи показників, у кожній з яких більша частина показників має пряме або непряме відношення до оцінки рівня життя:

- чисельність і склад населення, трудових ресурсів та умови праці – демографічні показники, чисельність і структура економічно активного населення, показники зайнятості та безробіття, тривалості і ритму роботи, страйків;
- розподіл, перерозподіл і використання доходів – первинні доходи, доходи від власності, заробітна плата (її мінімальна ставка), мінімальна пенсія, межа соціального забезпечення, купівельна спроможність євро, грошові й інші надходження (за соціальним забезпеченням, за хворобою,

безкоштовна медична допомога, рентні надходження, добродійна допомога);

- умови життєдіяльності – показники споживання (обсяги, розраховані у загальному та на душу населення, число одиниць споживання), житлових умов, вільного часу та культурних розваг, накопичення майна і цінностей;

- соціальні сторони рівня життя населення – показники освіти й освітченості населення, охорона здоров'я; формування домашнього господарства, соціальної мобільності, правопорушень і правоохорони.

Наведена система показників, на нашу думку, найповніше відображає рівень життя населення, характеризуючи кількісно й якісно різні компоненти якості життя. Ці складові необхідно виділяти як системоутворюючі елементи у системі фінансового забезпечення рівня життя населення в Україні.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку створив при своєму Міжнародному економічному департаменті розвинуту спеціальну групу, яка, зокрема, розробила показники рівня життя. Ці показники публікують у кварталальному щорічнику «Світові індикатори розвитку».

Згідно з їх підходом рівень життя у кожній країні характеризується такими показниками:

- валовий внутрішній продукт (у доларах, за купівельною спроможністю, розрахований на душу населення);
- щільність населення (осіб на 1 кв км);
- бідність (% населення, яке живе на дохід менше 1 дол. на особу на добу);
- коефіцієнт смертності дітей на 1000 народжень;
- мзагальний рівень фертильності (кількість народжених дітей на 1 жінку);
- рівень писемності дорослих (% грамотного населення у віці 15 років і старше);
- доступність до санітарії (% населення).

На нашу думку, таке трактування рівня життя не можна віднести до вдалих. По-перше, наведені показники характеризують не рівень життя, а ряд чинників, що визначають його. По-друге, деякі показники не обґрунтовані як характеристики рівня життя. Так, щільність населення впливає на рівень життя в одних випадках позитивно, в інших – негативно, а середнє значення цього показника в регіоні нічого не дає у зв'язку з нерівномірним заселенням території. Показники бідності визначені за довільною, науково необґрунтованою межею – 1 дол. на добу на одну особу.

Як одним з основних способів оцінки рівня життя пропонується використовувати методику розрахунків індексу розвитку людського потенціалу, розроблену фахівцями ООН. Слід зазначити, що ця структурна модель рівня життя, яка стане прообразом базису системи фінансового забезпечення рівня життя населення, та її додатки мають, перш за все, загальнотеоретичну спрямованість, демонструють важливість і складність оцінки рівня життя, враховують як соціальні показники, так і економічні.

У роботах, пов'язаних з моделюванням, прогнозними розрахунками й оцінками рівня та якості життя, використовується більш деталізований набір показників. Так, у дослідженні «Сім'я, праця, доходи, споживання»¹ наводиться система індикаторів, на основі яких рекомендується проводити кількісну оцінку рівня життя населення.

Група детермінант:

Детермінанти, що характеризують споживача:

- чисельність і статевий склад населення;
- чисельність сімей і посімейна структура населення (розподіл сімей за величиною, за основними соціальними та демографічними типами);
- структура населення за рівнем освіти;
- структура зайнятості;
- соціально-професійна належність в укрупненому угрупованні;

Детермінанти, що характеризують зовнішні умови споживання:

- тип поселення (столиця, місто, село і т. д.);
- житло (тип, вигляд, належність, забезпеченість, комфортність житла);
- майно населення (структура наявного майна та рівень забезпеченості основними видами меблів і предметів культурно-побутового призначення);

доходи (рівень і структура, форма та джерела надходження);

сфера послуг з видів обслуговування (забезпеченість послугами).

Група показників, що характеризують поведінку споживачів:

споживання:

- рівень споживання;
- структура за видами потреб, форма організації споживання (колективне, індивідуальне), джерела покриття (за рахунок сімейного бюджету, з суспільних фондів);

показники проведення часу:

- тривалість неробочого та вільного часу;
- структура використання неробочого та вільного часу.

Група показників зворотного зв'язку:

показники здоров'я та демографічні характеристики (рівень смертності, народжуваності, кількість шлюбів, розлучень, кількість днів тимчасової непрацездатності працездатних осіб);

Показники впливу способу життя та побуту на індивідуальну продуктивність праці (% виконання норм виробітку);

Показники соціальної мобільності (рівень кваліфікації та швидкість її росту);

¹Семья, труд, доходы, потребление / И. М. Римашевская, И. А. Герасимов, В. Г. Копника и др. – М., 1977. – 314 с.

думка населення щодо свого добробуту (загальна оцінка, переваги щодо шляхів поліпшення життєвого рівня).

На нашу думку, наведена система індикаторів надмірно ускладнена та перевантажена показниками; в ній не виділені пріоритети, існує проблема достовірності початкових даних.

Заслужують на увагу укрупнені класифікатори й угруповання показників, що пропонувалися раніше. Так, Н. Бузляков² виділяє три групи показників: *синтетичні* (національний дохід, фонд споживання національного доходу, фонд споживання населенням матеріальних благ і послуг, реальні доходи населення і ряд інших); *показники споживання населенням конкретних видів матеріальних благ і послуг*, а також показники, що опосередковують це споживання, вартісні показники, що є основними елементами реальних доходів населення; *показники забезпеченості населення дитячими установами, телевізійним віцанням, послугами охорони здоров'я, комунального господарства тощо*.

В. Майер, пропонує поділяти показники на категорії. Він вважає, що необхідно чітко розрізнити показники, що характеризують рівень життя, як такі, які визначають його висоту й якісний зміст, від чинників, що його зумовлюють. До перших належать усі показники, що відображають прямо або опосередковано процес особистого споживання матеріальних і духовних благ, до других – рівень розвитку продуктивних сил, характер розвитку виробничих відносин, умови праці, природно-кліматичні умови тощо³.

Висновки

Проведений аналіз свідчить про недосконалість кожної системи оцінювання рівня життя населення, хоча вони мають певні схожі ознаки.

Усі розглянуті системи показників мають, як правило, переваги та недоліки, пов'язані або з відмінностями в методології розрахунку, прийнятій в різних країнах, або з труднощами обліку макроекономічних показників, у зв'язку з чим ученими були зроблені спроби розробити інтегральні показники визначення рівня розвитку тієї або іншої країни, регіону. Для об'єктивної характеристики рівня життя населення необхідно розробити інтегральні показники, які б характеризували ступінь фінансового забезпечення рівня життя населення.

²Бузляков Н. И. Методы планирования повышения уровня жизни. – М., 1969. – С. 13–44.

³Майер В. Ф. Уровень жизни населения и рост благосостояния народа. – М., 1968. – С. 6.

